

جایگاه زن در مدیریت اقتصادی خانواده از منظر اسلام

کوثر آقائی^۱

چکیده

خانواده در اندیشه اسلامی، بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی و اقتصادی به شمار می‌آید و پایداری آن نقش تعیین‌کننده‌ای در سلامت اخلاقی و اقتصادی جامعه دارد. مدیریت صحیح اقتصادی خانواده، مستلزم بهره‌گیری عقلانی از منابع، رعایت اعتدال در مصرف و تربیت اقتصادی اعضای خانواده است. در این میان، زن به دلیل نقش محوری خود در ساختار خانواده، جایگاهی اساسی در سامان‌دهی اقتصاد خانوار دارد. آموزه‌های اسلامی با حفظ استقلال مالی زن و واگذاری مسئولیت تأمین معیشت به مرد، مدیریت داخلی خانواده، تنظیم الگوی مصرف، نظارت بر هزینه‌ها و تربیت اقتصادی فرزندان را از مهم‌ترین کارکردهای اقتصادی زن معرفی می‌کنند. پژوهش حاضر با روش توصیفی _ تحلیلی و مبتنی بر منابع کتابخانه‌ای، به بررسی جایگاه زن در مدیریت اقتصادی خانواده از منظر اسلام می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نقش زن در حوزه‌هایی همچون قناعت، حسن تدبیر در امور داخلی منزل، امانت‌داری مالی، افزایش آگاهی اقتصادی و تربیت صحیح فرزندان، تأثیر مستقیمی بر ایجاد تعادل مالی، کاهش تنش‌های اقتصادی و ارتقای کیفیت زندگی خانواده دارد. همچنین نتایج بیانگر آن است که مدیریت اقتصادی زن در خانواده، افزون بر آثار مثبت در سطح خرد، با تربیت سرمایه انسانی مسئول و معتدل، زمینه ساز تقویت بنیان‌های اقتصادی و اخلاقی جامعه اسلامی در سطح کلان خواهد بود.

کلید واژگان: زن، مدیریت اقتصادی، خانواده، اسلام، اقتصاد خانواده

^۱ طلبه پایه ۵، سطح ۲، حوزه علمیه خواران فاطمه (س) نقده .

مقدمه

اقتصاد خانواده، به عنوان بنیادی‌ترین و کوچک‌ترین واحد اقتصادی-اجتماعی، نقش محوری در ثبات، سلامت و پویایی جامعه ایفا می‌کند. کارآمدی این نظام در گرو مدیریت بهینه منابع، برنامه‌ریزی واقع‌بینانه و شناخت دقیق وظایف و مسئولیت‌های اعضای خانواده است؛ امری که باید متناسب با تحولات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی هر دوره بازنگری و روزآمد شود. در این میان، زن به عنوان رکن عاطفی، تربیتی و مدیریتی خانواده، نقش چندبعدی و تأثیرگذاری در سامان‌دهی اقتصاد خانواده دارد.

آموزه‌های اسلام نیز با توجه به تفاوت‌های طبیعی، روانی و نقش‌های اجتماعی زن و مرد، سازوکاری ارائه می‌دهد که در آن زن بخشی مهم از مسئولیت‌های اقتصادی خانواده را بر عهده دارد. تدبیر مصرف، صیانت از اموال، مدیریت هزینه‌ها، ایجاد تعادل میان نیازها و امکانات، و تقویت روحیه بهره‌وری و قناعت، از جمله عرصه‌هایی است که در متون دینی مورد تأکید قرار گرفته است.

با توجه به تغییرات گسترده در سبک زندگی و چالش‌های اقتصادی عصر حاضر، بازخوانی جایگاه زنان در مدیریت اقتصادی خانواده ضرورتی دوچندان یافته است. با وجود پیشینه کهن مطالعات درباره اقتصاد خانواده، پژوهش‌های موجود بیشتر به جنبه‌های کلی یا اجتماعی-اقتصادی پرداخته‌اند و کمتر به صورت مستقل، نقش زن در مدیریت اقتصادی خانواده از منظر اسلام را بررسی کرده‌اند. هرچند آثاری همچون جایگاه و مسائل زنان در فرهنگ اسلام و تجدد اثر امیرحسین بانکی‌فرد و مقاله تحلیل نقش زنان در اقتصاد خانواده به ابتدای آموزه‌های دینی نوشته محمد مهدی صفورائی پاریزی، به برخی ابعاد موضوع اشاره کرده‌اند، اما الگوی جامع و نظام‌مند ارائه نداده‌اند.

بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف تبیین مبانی دینی، تحلیل نقش‌ها و استخراج الگوی مطلوب مدیریت اقتصادی زنان بر پایه آیات و روایات اسلامی، تلاش دارد تصویری دقیق‌تر از جایگاه زن در مدیریت اقتصادی خانواده ارائه کند و زمینه ارتقای کارآمدی اقتصادی خانواده را فراهم آورد.

مفهوم مدیریت اقتصادی

مدیریت در لغت از ریشه‌ی «دَبَر» به معنای تدبیر کردن، سامان دادن، سرپرستی نمودن و اداره کردن امور گرفته شده است. (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۳، ۲۶۵) مدیریت عبارت است از فرایند به کارگیری کارها و اثر بخشی منابع مادی و انسانی تحت نظام ارزشی پذیرفته شده آن جامعه ا عنایت به اصولی چون برنامه ریزی، سازماندهی، بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل و نظارت بر اساس هدف های از پیش تعیین شده. (رضاییان، ۱۳۹۸، ص ۸۴)

واژه «اقتصاد» از ریشه «قَصَد» به معنای اعتدال، میانه روی و استقامت در مسیر گرفته شده است. (الرائد، ۱۳۸۶، ص ۱۳۷۱) در قرآن کریم نیز این واژه با همین مفهوم به کار رفته است؛ چنان که در آیه «وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ». (لقمان، ۱۹) «اقتصاد» به معنای میانه روی و پرهیز از افراط و تفریط در هر امر آمده است.

در جهان معاصر، اصطلاح اقتصاد دامنه ای گسترده تر یافته و معانی متعددی را دربر میگیرد که بیانگر رویکردهای مختلف نسبت به محتوای این علم است. در یکی از تعریف های شناخته شده، اقتصاد به عنوان «علم تخصیص بهینه منابع محدود به خواسته های نامحدود» تعریف می شود. مدیریت اقتصادی یعنی تخصیص بهینه منابع محدود به نیازها و اهداف نامحدود همراه با نظارت بر مصرف، تولید، سرمایه گذاری و برنامه ریزی جهت ایجاد تعادل و جلوگیری از اتلاف منابع. (کاپوراسو، ۱۳۹۸، ص ۵۸)

در نگاه اسلامی، مدیریت اقتصادی سازمان دهی و هدایت منابع بر اساس اصل اعتدال، پرهیز از اسراف، رعایت حق و عدالت، و بهره‌وری برای دستیابی به رشد و برکت اقتصادی است. (مطهری، ۱۳۸۹، ج ۲۴، ص ۴۵-۴۷)

مفهوم خانواده

خانواده در لغت به معنای خاندان، دودمان، اهل خانه، زن و فرزند و بستگان به کار رفته است. (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۶، ص ۹۴۳۸)

خانواده در اصطلاح علوم اجتماعی، «کوچک‌ترین واحد اجتماعی سازمان‌یافته» به شمار می‌آید که معمولاً از یک زوج متأهل و فرزندان آنان تشکیل می‌شود. این واحد با سکونت مشترک، همکاری، تعامل مستمر و روابط حقوقی - عاطفی تعریف می‌گردد و نخستین بستر رشد فردی و اجتماعی انسان محسوب می‌شود. در خانواده است که فرایند جامعه‌پذیری، انتقال ارزش‌ها، هنجارها و الگوهای رفتاری، و تربیت نسل جدید به صورت

هدفمند شکل می‌گیرد؛ از این‌رو خانواده بنیادی‌ترین هسته اجتماعی و تربیتی در هر جامعه به شمار می‌رود. (محمودیان، ۱۳۸۷، ص ۷۷)

در اندیشه اسلامی، خانواده بنیادی‌ترین و کوچک‌ترین واحد اجتماعی است که بر پایه ازدواج مشروع و پیوند الهی زن و مرد شکل می‌گیرد. این نهاد بستر اصلی آرامش، محبت، تربیت و رشد انسان را فراهم می‌سازد. (مطهری، ۱۳۸۹، ص ۱۶-۱۸) قرآن کریم در بیان فلسفه تشکیل خانواده می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (روم، ۲۱) و از نشانه‌های (قدرت) او این است که برای شما از جنس خودتان همسرانی آفرید تا به سوی آنان آرامش یابید و میان شما محبت و رحمت قرار داد. این آیه نشان می‌دهد که سکونت، محبت و رحمت سه رکن اصلی خانواده در نگاه اسلام هستند.

مفهوم اقتصاد خانواده

اقتصاد خانواده به معنای مدیریت هوشمندانه منابع مالی و مادی خانواده به منظور تأمین نیازهای روزمره، برنامه‌ریزی برای هزینه‌ها، و ایجاد تعادل میان درآمد و مخارج است. این شاخه از علم اقتصاد به خانواده‌ها کمک می‌کند تا با بهره‌برداری بهینه از منابع محدود، رفاه و آسایش اعضای خود را تأمین کنند و از اتلاف منابع جلوگیری نمایند. مدیریت اقتصادی خانواده شامل برنامه‌ریزی دقیق برای هزینه‌ها، صرفه‌جویی، توزیع مناسب منابع و ایجاد توازن میان درآمد و مخارج است که در نتیجه آن، خانواده توانمند می‌شود تا از بروز مشکلات مالی و فقر پیشگیری کند. خانواده به عنوان واحد اقتصادی و اجتماعی بنیادین جامعه، مجموعه‌ای از افراد است که از طریق پیوند خویشاوندی یا ازدواج به یکدیگر مرتبط‌اند و با همکاری و هماهنگی، زندگی مشترک خود را اداره می‌کنند. خانواده نه تنها نقش محوری در مدیریت منابع، مصرف و تولید اقتصادی دارد، بلکه محیطی برای آموزش، انتقال ارزش‌ها و پرورش نسل‌های آینده نیز محسوب می‌شود. (کیانی‌فر، ۱۳۸۴، ص ۷)

در واقع، اقتصاد خانواده و مدیریت منابع درون آن، ابزاری برای ارتقای کیفیت زندگی اعضا، حفظ ثبات اقتصادی و اجتماعی، و افزایش توانمندی خانواده‌ها در مواجهه با چالش‌های مالی و اقتصادی است. (آمدی، ۱۳۷۳، ص ۱۰۹۲۰)

نقش زن در مدیریت اقتصادی خانواده

در نگاه اسلام، زن در کنار نقش عاطفی و تربیتی، در مدیریت اقتصادی خانواده نیز جایگاهی اساسی دارد و به عنوان «رَبَّةُ الْبَيْتِ» مسئول سامان‌دهی امور داخلی خانه شناخته می‌شود؛ نقشی که در روایات اهل بیت (ع) نیز مورد تأکید قرار گرفته است، چنان‌که ائمه (ع) اداره امور خانه و حتی انتخاب و تنظیم وسایل منزل را به همسران خود واگذار می‌کردند. (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۵، ص ۳۷۵) همچنین پژوهش‌های معاصر نشان می‌دهد که زنان به دلیل حضور فعال در حوزه داخلی خانه، بیشترین نقش را در سبک مصرف و الگوی هزینه‌کرد خانواده دارند و مدیریت آنها موجب افزایش رفاه و کاهش فشار اقتصادی می‌شود (صفورائی پاریزی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۲). بنابراین، زن در نظام خانواده اسلامی نقشی بنیادین در پایداری و برکت اقتصادی خانواده بر عهده دارد. در ادامه، به برخی از وظایف اقتصادی زن در مدیریت اقتصاد خانواده اشاره می‌شود:

۱. قناعت و پرهیز از اسراف

قناعت در لغت به معنای «خشنودی و بسندگی به بهره خویش» (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۱، ص ۱۶۴۳۵) و در اصطلاح، «ملکه‌ای نفسانی که انسان را به رضایت نسبت به مقدار نیاز وامی‌دارد و از سخت‌کوشی برای تحصیل زیاده‌طلبانه باز می‌دارد» تعریف شده است (نراقی، ۱۳۷۸، ص ۳۹۷). آموزه‌های اسلامی، قناعت را از ارزش‌های بنیادین زندگی معرفی کرده و آن را عامل آرامش، عزت و استحکام شخصیت می‌دانند. امام سجاد (ع) برترین عمل را «قناعت به قوت موجود» معرفی می‌کند (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۵، ص ۲۳۲) و امیرالمؤمنین (ع) در تفسیر «حیات طيبة» آن را به معنای زندگی همراه با قناعت دانسته است. (نهج‌البلاغه، حکمت ۲۲۹)

در حوزه خانواده، زن به سبب مدیریت داخلی خانه و آگاهی مستقیم از نیازهای روزمره، نقش اساسی در ایجاد فرهنگ قناعت و پیشگیری از اسراف دارد. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا» (اسراء، ۲۹) دستت را به گردنت مچاله مکن و نه کاملاً بگستران، که آنگاه مورد سرزنش و تنگدستی خواهی بود. اصل اعتدال را در رفتار اقتصادی گوشزد می‌کند و رسول خدا (ص) نیز می‌فرماید: اندازه‌روی در هزینه، نیمی از زندگی است. (ابن‌ابی‌جمهور، ۱۴۰۳ق، ج ۱، ص ۲۹۶)

روایات، قناعت را از ارزش‌های ویژه زنان شایسته دانسته و زن کم‌توقع و کم‌خرج را «پربرکت‌ترین زنان» معرفی می‌کنند. (قضاعی، ۱۳۹۲، ص ۳۰) نمونه‌های تاریخی مانند رفتار حضرت زهرا (س)، نشان

« وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا » (الفرقان: ۶۷) و کسانی که چون انفاق کنند، نه اسراف می نمایند و نه بخل می ورزند، بلکه میانه روی را رعایت می کنند. این آیه نشان می دهد که تعادل در مصرف، برنامه ریزی و پس انداز اساس یک زندگی متعادل و آرام است. پیامبر اکرم (ص) نیز فرموده اند: آدمی هرگاه وسایل زندگی اش به قدر نیاز فراهم باشد، روانش آسایش می یابد. (کلینی، ۱۴۰۱، ج ۴، ص ۱۱)

تجارب عملی ائمه معصومین (ع) نیز بر اهمیت آینده نگری تأکید دارد. امامان باقر و صادق (ع) توصیه می کردند که پیش از وقوع مشکلات یا مصائب، منابع لازم برای زندگی آماده شود و از طریق برنامه ریزی و پس انداز، خانواده را در برابر ناگواری ها محافظت نمایند. (همان، ص ۹۲)

زندگی سلمان و ابوذر، از نزدیک ترین یاران پیامبر، نمونه ای بارز از مدیریت خردمندانه منابع است؛ آنها سهم سالانه خود را دریافت و بخشی از آن را ذخیره می کردند تا در سال آینده با آرامش و اطمینان به عبادت و امور اخلاقی بپردازند. بدین ترتیب، پس انداز و آینده نگری نه تنها بعد اقتصادی بلکه بعد اخلاقی و انسانی نیز دارد. وقتی انسان منابع کافی برای خود و خانواده فراهم می کند، نیروی خود را برای کارهای خیر و عبادت حفظ می نماید و با آرامش، اعتماد به نفس و تعادل، به رشد فردی، خانوادگی و اجتماعی دست می یابد. (حر عاملی، ۱۱۰۴، ج ۱۷، ص ۴۳۵)

نتیجه گیری

مطالعه آیات و روایات اسلامی و تحلیل مبانی نظری و کارکردی مدیریت اقتصادی خانواده نشان می‌دهد که زن در منظومه اقتصادی اسلام، تنها یک عضو عاطفی یا تربیتی نیست، بلکه ستون اصلی پایداری، نظم و تعادل اقتصادی خانواده محسوب می‌شود. جایگاه زن در این حوزه، برخاسته از آموزه‌های دینی، ویژگی‌های طبیعی و نقش‌های اجتماعی اوست؛ به گونه‌ای که مجموعه‌ای از مسئولیت‌های اخلاقی، مدیریتی، تربیتی و نظارتی را در کنار استقلال مالی و حق مالکیت شرعی بر عهده دارد و این ترکیب، موقعیتی بی‌بدیل برای او در ساختار اقتصادی خانواده ایجاد می‌کند. اسلام با سپردن تکلیف تأمین معاش به مرد و در عین حال اعطای استقلال اقتصادی به زن، زمینه‌ای فراهم می‌کند تا نقش او در مدیریت داخلی خانه بر پایه اختیار، عقلانیت و فضیلت شکل گیرد. مدیریت درست مصرف، پرهیز از اسراف، نظارت بر هزینه‌ها، امانت‌داری مالی و حفظ اسرار اقتصادی خانواده از مهم‌ترین ابزارهای زن در ایجاد ثبات و آرامش اقتصادی است. همچنین تحلیل داده‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که بخش قابل توجهی از آسیب‌های اقتصادی خانواده ناشی از نبود مدیریت مصرف، فقدان فرهنگ قناعت و ضعف تربیت اقتصادی فرزندان است؛ اموری که انجام صحیح آن‌ها در منظومه دینی، بر عهده زن نهاده شده است.

از سوی دیگر، نقش تربیتی زن به ویژه در شکل‌دهی نگرش‌های اقتصادی، مهارت‌های مالی و رفتارهای مصرفی فرزندان از بنیادی‌ترین ارکان تولید سرمایه انسانی سالم در جامعه اسلامی است. مادری که فرزندان را با روحیه تلاش مشروع، اعتدال اقتصادی، پرهیز از اسراف و رعایت حقوق مالی دیگران پرورش می‌دهد، خانواده را برای آینده‌ای پایدار و جامعه را برای توسعه‌ای اخلاق‌مدار آماده می‌سازد. همچنین افزایش آگاهی و سطح تحصیلات زنان سبب تقویت توان مدیریتی آنان در برنامه‌ریزی اقتصادی، تحلیل هزینه‌ها و تصمیم‌گیری عقلانی می‌شود و بدین ترتیب، بهره‌وری و تاب‌آوری اقتصادی خانواده ارتقا می‌یابد. در مجموع، زن مسلمان با تکیه بر ارزش‌هایی چون قناعت، امانت‌داری، حسن تدبیر، علم و اخلاق، قادر است خانواده را در مسیر رشد، ثبات و رفاه هدایت کند. از این‌رو، نقش زن در مدیریت اقتصادی خانواده نه تنها یک مسئولیت فردی، بلکه عامل راهبردی در تحقق اقتصاد سالم، پایدار و الهی در سطح خانواده و جامعه به شمار می‌آید.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. ابن ابی جمهور، محمد بن زبیر، **عوالم العلوم**، قم: مکتبۃ الامام المهدی (عج)، چاپ اول، ۱۴۰۳ق
۲. ادیب، علی اکبر؛ تاجور، محمد؛ پورطهماسبی، فاطمه، **مدیریت مصرف در خانواده**، تهران: پژوهشگاه فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۸
۳. اسحاقی، محمدرضا، **نقش خانواده در تربیت اقتصادی**، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ اول، ۱۳۹۰
۴. اصفهانی، محمد، **بهداشت و سلامت خانواده**، تهران: نشر عروج، چاپ دوم، ۱۳۸۵
۵. آمدی، عبدالواحد، **غررالحکم و دررالکلم**، قم: دارالکتاب الاسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۳
۶. امینی، ابراهیم، **اخلاق در قرآن**، قم: دار الفکر، چاپ اول، ۱۳۶۴ق
۷. انصاریان، حسین، **زندگی فاطمه زهرا(س)**، قم: دارالعرفان، چاپ سوم، ۱۳۹۳
۸. انوری، حسن، **فرهنگ بزرگ سخن**، تهران: سخن، ج ۳، چاپ اول، ۱۳۸۶
۹. بحرالعلوم، ناصر، **شرح وسائل الشیعه**، قم: دارالحدیث، چاپ اول، ۱۴۰۹ق
۱۰. حرّ عاملی، محمدبن حسن، **وسائل الشیعه**، مترجم: مهدی رجایی، قم: مؤسسه آل البیت(ع)، ج ۵، چاپ اول، ۱۴۰۹ق
۱۱. حائری، عبدالکریم، **مدیریت اسلامی**، قم: مؤسسه نشر اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۸
۱۲. دهخدا، علی اکبر، **لغت نامه دهخدا**، تهران: دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۷۷
۱۳. رضاییان، علی، **مبانی سازمان و مدیریت**، تهران: سمت، چاپ بیستم، ۱۳۹۸
۱۴. شریفی، لیلا، **تربیت اقتصادی در خانواده**، تهران: انتشارات اندیشه ورزان، چاپ اول، ۱۳۹۸
۱۵. طباطبایی، سیدمحمدحسین، **تفسیر المیزان**، مترجم: سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ج ۴ و ۵، چاپ پنجم، ۱۳۹۸
۱۶. قدوسی، محمدرضا، **الگوی مصرف در اسلام**، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۵

۱۷. قربانی، عبدالله، مدیریت در خانواده اسلامی، قم: نشر معارف، چاپ دوم، ۱۳۹۸
۱۸. قضای، عبدالعزیز، الحکم و الاسرار، قم: دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۹۲
۱۹. کاپوراسو، چارلز، مبانی اقتصاد، ترجمه عباس شاکری، تهران: سمت، چاپ سوم، ۱۳۹۸
۲۰. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ترجمه محمدباقر کمره‌ای، قم: دارالکتب الاسلامیه، ج ۴، چاپ اول، ۱۳۸۴
۲۱. کیانی‌فر، حسین، اقتصاد خانواده، تهران: دانشگاه پیام نور، چاپ اول، ۱۳۸۴
۲۲. لهستانی‌زاده، عبدالحسین، جامعه‌شناسی خانواده، تهران: سمت، چاپ اول، ۱۳۷۵
۲۳. لویی، برنارد، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه عبدالرحمن عالم‌زاده، تهران: نشر نی، چاپ اول، ۱۳۸۶
۲۴. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، قم: مؤسسه الوفاء، ج ۴۳ و ۱۰۳، چاپ اول، ۱۴۰۳ ق
۲۵. محمدی ری‌شهری، محمد، میزان الحکمه، ترجمه رضا شیخی و همکاران، قم: دارالحديث، چاپ سوم، ۱۳۸۸
۲۶. محمودیان، حسین، جامعه‌شناسی خانواده، تهران: سمت، چاپ اول، ۱۳۸۷
۲۷. ملک‌زاده، سارا، زن و مدیریت خانواده، تهران: نشر قطره، چاپ اول، ۱۳۸۹
۲۸. مطیعی، ابراهیم ملک، اقتصاد خانواده در اسلام، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۰
۲۹. منصورنژاد، ناهید، آموزش زنان و توانمندسازی اقتصادی، تهران: پژوهشکده زنان، چاپ اول، ۱۳۸۴
۳۰. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران: صدرا، ج ۲۴، چاپ اول، ۱۳۸۹
۳۱. نراقی، مهدی، جامع‌السعادات، ترجمه محمد مهدی نجفی، قم: دارالکتب الاسلامیه، ج ۲، چاپ دوم، ۱۳۷۶
۳۲. _____، معراج‌السعاده، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ چهارم، ۱۳۷۸
۳۳. نساجی، مریم، اقتصاد خانواده، تهران: روشنگران، چاپ اول، ۱۳۸۴
۳۴. نوری، حسین، حقوق مالی زن در فقه اسلامی، تهران: سمت، چاپ اول، ۱۳۸۴
۳۵. _____، مستدرک الوسائل، قم: مؤسسه آل‌البیت (ع)، ج ۱۵، چاپ اول، ۱۴۰۸ ق
۳۶. یوسفیان، فریبا، مدیریت مصرف در خانواده، تهران: پژوهشکده خانواده، چاپ اول، ۱۳۸۴

۳۷. _____، قناعت در سبک زندگی اسلامی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی، ج ۱، چاپ اول، ۱۳۸۴